

Prevjeravanja pravoslavnih Srba u Goričkom arhiđakonatu (Karlovac i okolica) između 1941. i 1945. godine

Škiljan, Filip

Source / Izvornik: **Arhiv, 2017, 18, 127 - 144**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:303:761583>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research -
Institutional repository for storing papers and data
sets](#)

Prevjeravanja pravoslavnih Srba u Goričkom arhidakonatu¹ (Karlovac i okolica) između 1941. i 1945. godine

APSTRAKTUM: *Autor u radu donosi na temelju arhivske građe iz Hrvatskog državnog arhiva i Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu te dostupne literature informacije o prevjeravanju Srba na području Karlovca i okolice između 1941. i 1945. godine. Pravoslavni Srbi su pristajali na pokatoličavanje zato da bi sačuvali svoje živote i svoju imovinu, odnosno zato da ne bi bili prisilno iseljeni u Srbiju. U navedenom periodu na području kotareva Karlovac, Jastrebarsko i dijelova kotara Vojnić prevjereno je na rimokatoličku vjeroispovijest najmanje 7.870 osoba. Nakon lipnja 1942., odnosno nakon uspostave Hrvatske pravoslavne crkve, masovno prevjeravanje na rimokatoličku vjeroispovijest uglavnom je prestalo. Međutim, ni pravoslavno stanovništvo koje je pokatoličeno nije uvijek uspjelo izbjeći prisilna iseljavanja, interniranja i stradanja u masovnim pogromima.*

KLJUČNE RIJEČI: *Drugi svjetski rat, Srbi, NDH, prevjeravanja, Rimokatolička crkva, Karlovac*

Odnos Rimokatoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske

Rimokatolička crkva smatrala je da je uspostavom NDH postignut važan nacionalni cilj i da je Crkva osigurala svoj povlašteni status u novoj državi.² Tako

- 1 Gorički arhidakonat obuhvaća područje ozaljskog kraja, karlovački kraj, područje Vojnića, Jastrebarsko i Žumberak. Ova je podjela izabrana zbog logične župske podjele prema kojoj možemo točno ustanoviti koliko je bilo prevjeravanja na području koje župe. Područje južnog Korduna (slunjski kraj) pripadao je Modruško-senjskoj biskupiji, pa taj kraj nije uziman u obzir prilikom obrade građe.
- 2 Korijeni mnogih aspekata odnosa Rimokatoličke crkve i NDH sežu duboko u prošlost, ali u bližoj povijesti, u prvoj polovici XX st., kad su svjetski ratovi uzrokovali prekrajanje geopolitičke karte svijeta pa tako u kolopletu ratnih okolnosti doveli i do stvaranje NDH, odnosi Svete Stolicе s državama uređivani su posebnim, sveobuhvatnim ugovorima, konkordatima. Iako Sveta Stolica nije priznala NDH kao novostvorenu ratnu tvorevinu, njezin odnos prema NDH bio je obilježen, između ostalog, i činjenicom da Kraljevina Jugoslavija sa Svetom Stolicom nije imala valjan međunarodnopravni ugovor o reguliranju vjerskih pitanja 39% stanovništva i njihove, Rimokatoličke crkve s državom. Sveta je Stolica prije Prvog svjetskog rata imala sklopljene konkordate s Crnom Gorom (1886.) i Srbijom (1914.), ali s obzirom da ti ugovori nisu bili primjenjivi na novonastalu državu, nakon priznanja nove države, Kraljevine

nadbiskup Alojzije Stepinac poslanicom katoličkim svećenicima u NDH od 28. travnja 1941. izražava zadovoljstvo zbog ostvarivanja tog cilja i upućuje poziv na „uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja hrvatske države“. Isto su učinili i splitsko-dalmatinski, krčki i senjski biskup. Neposredno nakon proglašenja NDH, nadbiskup Stepinac posjećuje Slavka Kvaternika, a ubrzo potom i dr. Antu Pavelića.³

SHS, 6. studenog 1919., trebala je Sveta Stolica sklopiti novi sporazum kojim bi se regulirala pitanja vjeronauka u školama i crkvama, prava vjerskih škola i ustanova, stjecanja crkvenih dobara, slobode komuniciranja sa Svetom Stolicom, slobode djelovanja katoličkih organizacija te niz drugih pitanja iz vjerskog života. U Kraljevini SHS živjelo je 1921. godine 48% pravoslavnih, 39% katolika i 13% pripadnika ostalih vjerskih zajednica. Pregovori oko konkordata s Svetom Stolicom potrajali su više od desetljeća, da bi se 1935. postigla suglasnost oko svih detalja i formirani se ugovor, koji Stojadinovićeva vlada potpisuje 1937., poslao u Skupštinu i Senat na usvajanje. Nakon dugotrajnih pregovora između Kraljevine SHS, pa potom Kraljevine Jugoslavije i Vatikana, nacrt teksta konkordata prihvaćen je i od jugoslavenske vlade i od Svete Stolice 1935. godine. Da bi stupio na snagu, potpisani konkordat trebali su ratificirati Narodna skupština i Senat Kraljevine Jugoslavije. Međutim u kampanju protiv ratifikacije Konkordata krenula je Srpska pravoslavna crkva i drugi protukatolički krugovi. Međutim, tada zbog protiviljenja SPC-a konkordatu nastaje duboka politička kriza, možda i najveća između dva rata, i proces ratifikacije se obustavlja. Narodna skupština je ipak ratificirala konkordat, ali nakon što je patrijarh Varnava umro, odustalo se od ratifikacije pred Senatom tako da je početkom 1938. vlada izvijestila SPC da je konkordat stvar prošlosti (Akmadža, Katolička crkva u monarhističkoj Jugoslaviji, www.alfaportal.hr). O pitanju konkordata literature ima vrlo mnogo. Ovdje navodim samo neke naslove: Nikola Žutić, „Vatikan, fašizam i nacionalizam (sa osvrtom na ideološko-političke prilike u Jugoslaviji 1922–1945)“, *Vojnoistorijski glasnik*, sv. 3(1996), 63–76; N. Žutić, „Vjerski liberalizam i jugoslavenstvo patrijarha Varnave i konkordatska kriza 1930–1938.“, *Istorija 20. veka: časopis Instituta za savremenu istoriju*, god. 30, br. 2 (2012), 63–82; N. Žutić, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan: odnos jugoslovenske države i rimske crkve*, Beograd 1994; N. Žutić, Ljubodrag Dimić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941.*, Beograd 1992.; Dragoljub Živojinović, Vatikan, „Srbi i pravoslavlje u XX veku“, *Zbornik radova učiteljskog fakulteta*, god. 12, sv. 12/13 (2008), 5–18; Mirko Petrović, „Projekat konkordata Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Svete Stolice 1925. i uporedni konkordatski režimi“, *Dijalozi povjesničara – istoričara*, sv. 2 (2000), 485–502; Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, sv. II, Zagreb 1993, 174–176; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1988, 140–141; Srećko M. Džaja, *Politička realnost jugoslavenstva*, Sarajevo – Zagreb, 2004, 54–56; Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 2003, 190; Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1996, 448–449.

- 3 O odnosu Rimokatoličke crkve prema Srbima u NDH vidi u: N. Žutić, „Rimokatolicizam i genocid u NDH“, *Građanski rat u Hrvatskoj 1991. – 1995.: zbornik radova*, sv. 3 (2007), 27–42; N. Žutić, *Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji 1934–1946*, Beograd 2017; Radmila Radić, „Alojzije Stepinac i odnos prema Srbima i pravoslavlju“, *Nadbiskup Stepinac i Srbi u Hrvatskoj u kontekstu Drugoga svjetskog rata i poraća*, Zagreb 2016, 189–232; D. Živojinović, D. Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo: deo I, Vatikanska kandida*, Zrenjanin 2000; D. Živojinović, D. Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo, deo II, Vatikan – giljotina*, Zrenjanin 2001; D. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast: 1941–1958*, Beograd 2007; Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.–2008.*, Zagreb 2008; Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945., Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.; Jure Krišto, *Sukob simbola : Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, (Zagreb

Iako je ustaški pokret i osnovan i djelovao u ilegali i pretežno u inozemstvu, potpuno je izvjesno da se o njegovim ideološkim osnovama dovoljno znalo i u hrvatskoj javnosti i u hrvatskim klerikalnim krugovima, posebno nakon Rimskih ugovora.⁴ Ne može se reći da je bilo neizvjesno, nenajavljeno i nepoznato kakvu politiku prema Srbima ustaše namjeravaju provoditi i kakav rad na državi, koji Stepinac proglašava „uzvišenim“, planiraju.

U okviru svoje ideologije „konačnog rješenja srpskog pitanja“ ustaše su Srpsku pravoslavnu crkvu smatrali nositeljem nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj pa su se pravoslavni svećenici našli prvi na udaru ustaških vlasti,⁵ kako u pokoljima⁶

2001), Nevenko Bartulin, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 39 (2007), 228–229; J. Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945.*, knjiga prva – druga, Zagreb 1998; Veljko Đ. Đurić, *Prekrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Prilozi za istoriju verskog genocida*, Beograd 1991; Sima Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata*, Titograd 1958; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1978; F. Škiljan, *Prevjeravanje Srba na području sjeverozapadne Hrvatske 1941. i 1942. godine, Tokovi istorije*, knjiga I (2014.), 135–173; F. Škiljan, *Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području kotara Križevci u vrijeme NDH, Cris*, XVII/1 (2015), 97–107; F. Škiljan, *Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest na području kotareva Pakrac i Daruvar između 1941. i 1945., Zbornik Janković* 1 (2015), 101–122; F. Škiljan, „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest u Podravini između 1941. i 1945. godine“, *Podravina* 15/29 (2016), 168–179. F. Škiljan, „Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest u NDH (1941.- 1945.) na području arhidakonata Svetačje (Novska, Nova Gradiška, Oriovac)“, *Kultura polisa*, XIII /31 (2016), 185–202.

- 4 Rimski ugovori su naziv za tri ugovora potpisana 18. svibnja 1941. između NDH i Kraljevine Italije u Palazzo Venezia u Rimu. Potpisivanju ugovora prisustvovali su predsjednici vlada dviju država, talijanski ministar vanjskih poslova, grof Galeazzo Ciano, te svi ministri vlade NDH. Iako je imao više stavaka, u povijesti je najviše ostao upamćen dio vezan za razgraničenje dviju država. Rimski ugovori su zapravo tri zasebna dokumenta: prvim dokumentom je utvrđena granica između dviju država. Pored etničkog hrvatskog područja koje je Italiji već pripalo nakon Prvog svjetskog rata, Italija je anektirala daljnji teritorij naseljen s približno 400.000 Hrvata, i posve neznatnim brojem Talijana; drugim ugovorom NDH se obvezala da u jadransko-primorskom području (tzv. Druga, demilitarizirana zona) neće podizati nikakve vojne objekte ni držati ratnu mornaricu; trećim dokumentom Italija je postala jamcem političke nezavisnosti hrvatske države. Treći ugovor nikad nije bio proveden u cijelosti iako je dogovoren, posebno odrednica vezana za krunjenje savojskog princa Aimonea Roberta Margherita Maria Giuseppea di Torino za hrvatskog kralja pod imenom Tomislav II. Hrvatsko izaslanstvo je uspjelo odbiti stvaranje zajedničke vojske Kraljevine Italije i NDH.
- 5 O stradanjima pravoslavnih svećenika vidi u: Veljko Đ. Đurić, *Ustaše i pravoslavlje*, Beograd 1989., 106–117; *Spomenica pravoslavnog sveštenstva žrtava fašističkog terora*, Beograd 1960.
- 6 Odmah nakon uspostave NDH ustaše su počeli progoniti Srbe. Prvi progoni Srba započeli su u Gudovcu nedaleko Bjelovara, gdje je krajem travnja 1941. ubijeno oko 200 Srba. Nedugo potom, početkom svibnja 1941., u selu Blagaj nedaleko Karlovca u kotaru Slunj ubijeno je blizu 400 srpskih muškaraca iz Veljuna i okolice, a svega nekoliko dana poslije toga, 13. svibnja 1941., počinjen je pokolj u okolici Gline nedaleko sela Prekopa gdje je ubijeno između

tako i prilikom prisilnog iseljavanja iz NDH 1941. godine.⁷ Pravoslavnim vjernicima je pak, s ciljem odnarođivanja i asimilacije, bila planirana konverzija – trebalo ih je prevesti na rimokatoličku, odnosno na grkokatoličku vjeroispovijest.

Zakonska odredba (uredba) o prijelazu s jedne vjere na drugu donesena je već 3. svibnja 1941. Tim se zakonom ustaška vlast „postavila“ iznad Rimokatoličke crkve, koja je do tada imala potpunu ingerenciju što se tiče vjerskih poslova, što je vidljivo iz članka u kojem stoji da je za valjanost prijelaza potrebno da stranka koja mijenja vjeru podnese pismenu prijavu „upravnoj vlasti prve molbe“ (kotarskoj oblasti, odnosno gradskom poglavarstvu) o svojoj namjeri i da od „upravne vlasti prve molbe“ dobije potvrdu o toj svojoj prijavi (*Narodne novine*, 4. svibnja 1941). Rimokatolička crkva nije bila zadovoljna takvim miješanjem države u cr-

300 i 400 Srba. Nakon dizanja ustanka na području Banije i Korduna u srpnju 1941. godine uslijedilo je masovno prisilno iseljavanje Srba iz sjeverne Hrvatske koje na karlovačkom području nije provedeno. Istovremeno s prisilnim iseljavanjima, počinjeni su novi zločini koji su bili karaktera odmazde. Tako su u tome periodu počinjeni zločini u Banskom Grabovcu na petrinjskom području, gdje su likvidirani srpski seljaci sa glinskog i petrinjskog područja zbog dizanja ustanka na Baniji i gdje je stradalo najmanje 500 osoba, prema istraživanjima Slavka Goldsteina, a ubrzo nakon toga i zločin u Ivanović jarku nedaleko Krnjaka 29 srpnja 1941. u karlovačkoj okolici. Istovremeno se dogodio i veliki pokolj Srba u glinskoj crkvi oko kojeg još danas postoje prijepori o broju onih koji su ubijeni. O nabrojenim zločinima vidi u ovoj literaturi: Slavko Goldstein, *1941. Godina koja se vraća*, Zagreb 2007, 91–104, 293–297; Željko Karaula, „Slučaj Gudovac 28. travnja 1941.“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 39 (2007), 197–208; Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.–2008.*, Zagreb 2008, 264. Dušan Korać, *Kordun i Banija u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1986, 107–108; Ivan Stričić, *Žrtvoslov slunjskoga kotara*, Slunj–Zagreb 2005., 95–123; Čedomir Višnjić, Branko Vujasinović, Đuro Rokсандić, *Glina 13. maja 1941.*, Zagreb 2011.; Đuro Rokсандić, „Ustaški zločini u glinskom kotaru od 1941. do 1945.“, *Glina – Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina 1988, 285–290, 292–293; Tomislav Vuković, „Ustaški pokolj u pravoslavnoj crkvi u Glini – povijesni događaj ili mit“, nastavak 4, *Glas koncila*. (www.glas-koncila. hr); D. Čubrić, M. Krković, *Stradanje Srba u pravoslavnoj crkvi u Glini i rušenje spomenika*, Beograd 2005.; Đuro Aralica, *Ustaški pokolji Srba u glinskoj crkvi*, Beograd 2010; Nikola Živković, Petar Kačavenda, *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Beograd 1998, 182–184; Đuro Zatezalo, *Radio sam svoj seljački i kovački posao, Svjedočanstva genocida*, Zagreb 2005.

- 7 O prisilnim iseljavanjima Srba i useljavanjima Slovenaca vidi u: Fikreta Jelić- Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945*, Zagreb 1978, 167–171; Andrija Ljubomir Lisac, „Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. godine“ u: *Historijski zbornik*, 1–4 (1956), 125–145; Ivo Goldstein, „Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine“ u: S. Jerše (ur.) *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006, 595–605; Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981; Miodrag Bjelić, *Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine*, Beograd 2008; Marića Karakaš-Obradov, „Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3 (2011), 801–826; Tone Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, Ljubljana – Beograd 1979, 232–240; Filip Škiljan, „Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine“, *Historijski zbornik*, 1(2012), 149–168; F. Škiljan, „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine“, *Stanovništvo*, br. 2 (2012), 1–34; F. Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2015.

kvene poslove. U svojim radovima povjesničar Jure Krišto jasno pokazuje na koji su se način dopisi i okružnice između Crkve i države razmjenjivale i kako je na pojedine crkvene dopise reagirala država, a na koji je način na državne uredbe reagirala Crkva.⁸ Duhovni stol je na zakonsku odredbu od 3. svibnja reagirao već 8. svibnja 1941. stavom da „pristup u katoličku Crkvu može se dopustiti samo onim osobama, za koje postoji osvjedočenje, da to žele učiniti iskreno i s uvjerenjem o istinitosti naše svete vjere i o njenoj potrebi za spas duše“, a da treba odbijati one „koji bi u Crkvu htjeli ući bez ispravnih motiva tražeći u njoj samo zaštitu svojih materijalnih interesa i egoističkih ciljeva“ (*Katolički list*, 19. svibnja 1941.). Nedugo nakon toga, 27. svibnja, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH objavljuje dokument pod nazivom Uputa o prijelazu s jedne vjere na drugu (*Narodne novine*, 27. svibnja 1941.). Ministar Mile Budak u tom dokumentu upućuje kotarske i gradske vlasti da jedino one mogu izdavati potvrde o prijavi za vjerski prijelaz. Kratko iza toga, u lipnju, objavljeni su i propisi o primanju u Rimokatoličku crkvu. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja potom, 14. srpnja, šalje biskupskim ordinarijatima NDH dopis iz kojeg se vidi da ustaše ne žele da na rimokatoličku vjeroispovijest prelaze pravoslavni svećenici, učitelji, trgovci, obrtnici i bogati seljaci. U dopisu je također vidljivo da država ne želi da pravoslavno stanovništvo prelazi na grkokatoličku vjeroispovijest, a također je sasvim jasno da je država ta koja treba izdati dozvolu za vjerski prijelaz.⁹ Crkva 16. srpnja šalje dopis Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja izražavajući neslaganje s branjenjem prijelaza na grkokatoličku vjeroispovijest, a također smatra da bi trebalo da se prijelazi odobravaju i pravoslavnoj inteligenciji.¹⁰ Državno ravnateljstvo za ponovu (na koje su u međuvremenu postepeno prenesene nadležnosti za vođenje poslova oko vjerskih konverzija) šalje 30. srpnja 1941. okružnicu u kojoj ponavlja zahtjev hrvatskih vlasti da pravoslavni ne prelaze na grkokatoličku vjeroispovijest osim u slučajevima gdje već postoje grkokatoličke župe. U ovoj se okružnici spominju i potvrde o čestitosti koje mogu izdavati jedino kotarska i općinska poglavarstva, a bez kojih se ne može ni otpočeti postupak vjerskog prijelaza. Te upute su vrijedile za cijelu NDH, osim za područje Krbave i Psata te župe Gore,¹¹ dok je iz dopisa koji vrh Crkve upućuje crkvenoj hijerarhiji početkom kolovoza 1941. posve jasno da Crkva pristaje

8 Sve ove uredbe, okružnice, upute i dopise moguće je precizno pratiti u knjizi Jure Krišto, *Sukob simbola : Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001, 172–202 te u knjigama Veljko Đ. Đurić, *Prekrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Prilozi za istoriju verskog genocida*, Beograd 1991. i Sima Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata*, Titograd 1958.

9 J. Krišto, *Sukob simbola : Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 177–179.

10 S. Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata*, 63–64.

11 V. Đ. Đurić, *Prekrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Prilozi za istoriju verskog genocida*, 45–46.

je da državne vlasti izdaju potvrde o čestitosti, čime zapravo prepuštaju državnim vlastima da odlučuju tko je podoban da dobije dozvolu za vjerski prijelaz, a tko to nije.¹² Zbog prilične kaotičnosti na terenu i promijenjenih okolnosti (narodni ustanak i kritički odnos Nijemaca i Talijana prema ustaškoj politici prekrštavanja), u rujnu 1941. Ministarstvo unutrašnjih poslova šalje državnim tijelima i biskupskim ordinarijatima okružnicu kojom se požuruju vjerski prijelazi, tj. traži da se ne rade birokratski problem osobama koje žele prijeći s jedne vjeroispovijesti na drugu.¹³ Početkom listopada 1941. osniva se vjerski odsjek Državnog ravnateljstva za ponovu, na koji država prebacuje sve poslove vezane za vjerske prijelaze. Konačno, svoj precizan službeni stav prema vjerskim prijelazima i miješanju države u taj posao Crkva zauzima zaključkom u deset točaka na biskupskoj konferenciji 17.–19. studenog 1941. Prvo, ističe se da se samo Crkva može i mora baviti prijelazima na rimokatoličku vjeroispovijest; drugo, da samo crkvena hijerarhija može postavljati ljude koji će poučavati prijelaznike u vjeri; treće, da takvi ljudi mogu biti ovisni samo o crkvenim institucijama; četvrto, da Katolička crkva priznaje samo one prijelaze koji su obavljani prema crkvenim propisima; peto, da državne institucije ne smiju poništavati prijelaze koje Crkva provede; šesto, da episkopat izabire odbor koji će se brinuti o pridržavanju pravila kod prijelaza; sedmo, da u Crkvu mogu biti primljeni samo oni koji to slobodno traže; osmo, da obred u koji će prijelaznik prijeći ne može određivati država; deveto, da će izabrani odbor organizirati tečajeve za one koji propovijedaju potencijalnim prijelaznicima; deseto, da se prijelaznicima moraju zajamčiti sva građanska prava.¹⁴ Masovno prelaženje s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest završilo je u proljeće 1942. kad je uspostavljena Hrvatska pravoslavna crkva.

Prevjeravanja Srba na području Goričkog arhidakonata

Na području Goričkog arhidakonata koji je obuhvaćao župe na teritoriju kotareva Jastrebarsko, Karlovac te veći dio kotara Vojnić (župe Skakavac i Vukmanić) bilo je relativno mnogo prijelaza pravoslavnih na rimokatoličku vjeroispovijest. Prema popisu iz 1931. na području kotara Karlovac živjelo je 565 pravoslavnih, u kotaru Jastrebarsko njih 85, a na području grada Karlovca 2.565 pravoslavnih vjernika. Na području kotara Vojnić živjelo je 28.441 pravoslavnih.¹⁵

12 J. Krišto, *Sukob simbola : Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 182–183.

13 Isto, 185–186.

14 Isto, 194–202.

15 Područje kotara Vojnić obuhvaćalo je općine Tušilović, Krnjak, Vojnić, Krstinja, Utinja, Perjasica i Barilović. Karlovačko prigradsko naselje Popović Brdo potpadalo je pod kotar Vojnić koji je tako počinjao odmah iznad Turnja, odnosno na istočnu stranu od Karlovca odmah nakon sela Kamensko. Nakon Drugog svjetskog rata područje kotara je smanjeno tako da je općina Vojnić obuhvaćala nekadašnju općinu Krstinja, Vojnić i dio općine Utinja. Ostatak

*Broj prevjerenih pravoslavnih na području Goričkog arhidakonata na temelju spisa iz Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu*¹⁶

Župa	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Draganić	0	1	0	0	0
Jastrebarsko	29	12	2	0	4
Krašić	3	0	0	0	0
Petrovina	6	0	0	0	0
Sveta Jana	1	0	0	0	0
Bosiljevo	7	0	0	0	0
Karlovac (sve župe)	1.458	963	6	4	1
Lipnik	1	2	0	0	0
Ozalj	2	2	0	0	0
Kunić	4	0	0	0	0
Završje	2	0	0	0	0
Plešivica	0	1	0	0	0
Šišljavić	0	6	0	0	0
Sveti Petar na Mrežnici	23	22	3	0	0
Velemerić	28	15	1	0	0
Skakavac	3	435	0	0	0
Vukmanić	17	806	0	0	0
Ukupno	1.584	2.265	12	4	5

Sveukupan broj prevjerenih pravoslavnih na području Goričkog arhidakonata iznosi 3.870. Radi se o relativno velikom broju budući da je vidljivo da su na području grada Karlovca u velikom postotku pravoslavni prešli na rimokatoličku vjeroispovijest dok na području kotara Jastrebarsko nije bilo mnogo pravoslavnih vjernika. Iz poimeničnih podataka o broju prevjerenih vidljivo je da je najveći broj prijelaza bio na području grada Karlovca, što je i očekivano budući da je značajan postotak građana Karlovca bio pravoslavne vjeroispovijesti. Broj od 2.432 prevjerenih govori o tome da su u gradskim karlovačkim župama (Dubovac, Hrnetić, Kamensko, Sveto Trojstvo i Mahično) prijelazi obavljani masovno te da su pravoslavni žitelji grada i najbliže okolice na taj način tražili zaštitu od ustaškog terora. Osim na području Karlovca prevjeravanja su bila masovna i na području župa Skakavac i Vukmanić gdje su čitava sela prelazila na rimokatoličku vjeroispovijest. U ostalim župama Goričkog arhidakonata prijelazi su bili pojedinačni.

općine Utinja, Tušilović i Krnjak potpali su pod Karlovac, a općine Barilović i Perjasica pod općinu Duga Resa. Podaci o broju pravoslavnih pronađeni su u Državnom zavodu za statistiku Republike Hrvatske, među podaci za materinji jezik i vjeroispovijest po banovinama i kotarevima za 1931. godinu (šapirograf).

16 Popisi su nastali na temelju dokumenata iz fonda Nadbiskupskog duhovnog stola. Dio imena je naden u Urudžbenom zapisniku Nadbiskupskog duhovnog stola, a dio imena je pronađen direktno u dokumentima fonda Nadbiskupskog duhovnog stola između 1941. i 1945.

Ni na području Duge Rese, koja se nalazila pod župom Sveti Petar na Mrežnici, ni u Velemeriću (Ladvenjaku), ni u Jastrebarskom broj prevjerenih pravoslavnih vjernika nije bio veći od 50. Najveći broj vjerskih prijelaza na području Goričkog arhidakonata zbilo se upravo u periodu 1941. i 1942. U prvoj godini NDH, između travnja i prosinca 1941., podnesene su 1.584 molbe, dok je u drugoj godini, najvećim dijelom u njezinom prvom dijelu, podneseno 2.265 molbi. U posljednje tri godine rata, prema poimeničnim popisima podnositelja molbi koji su sačuvani u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu podnesena je tek 21 molba. Dakle, najveća frekvencija prevjeravanja je bila u periodu između listopada 1941. i travnja 1942. Takva dinamika je logična budući da je u travnju 1942. osnovana Hrvatska pravoslavna crkva pa opada državni interes za vjerske prijelaze. Sumarni podaci o broju vjerskih prijelaza za gorički arhidakonata iz 1944. koje su podnosili lokalni župnici Nadbiskupskom duhovnom stolu su iznimno slabo sačuvani, pa možemo pratiti broj prevjerenih tek za pojedine župe. Ti se podaci ne podudaraju u potpunosti s podacima iz poimeničnih popisa. Tako je na primjer navedeno da je u župi Ozalj prevjereno 10 pravoslavnih na rimokatoličku vjeroispovijest, iako je broj pronađenih imena svega četiri. Slična je situacija i sa župom Kunić nedaleko Ozlja u kojoj se navodi da je prešlo 15 pravoslavnih na rimokatoličku vjeroispovijest dok je broj pronađenih imena i prezimena iznosio, kao i kod ozaljske župe, svega četiri. Prema sumarnim zabilježkama iz 1944. godine, prijelaza u dvije gradske karlovačke župe bilo je malo, svega 172, od čega pravoslavni prijelaznici popisani u župi Svetoga Trojstva nisu razdvojeni od pokrštenih Židova. Za dubovačku župu, u kojoj je bilo najviše prevjeravanja u gradu Karlovcu, nemamo sumarne podatke iz 1944. Daka-ko, rezultate koji su dobiveni iz poimeničnih popisa onih koji su prekršteni treba uzeti s određenim oprezom, budući da su popisane osobe samo zatražile vjerski prijelaz, a nemamo uvijek potvrdu o tome da li su vjerski prijelaz i dobile.

Izveštaji župnika o broju prijelaza prema župama¹⁷

Župa	Broj prijelaznika s pravoslavlja na rimokatoličku vjeroispovijest
Draganički Budrovci	3
Karlovac (župe Sveto Trojstvo i Hrnetić)	134 (Sveto Trojstvo) i 38 (Hrnetić) (iskazani sumarno svi prijelazi na području župe Sveto Trojstvo)
Lipnik	1
Ozalj	10
Kunić	15

17 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 2658/1941.

Prevjeravanja na području grada Karlovca

Na području grada Karlovca prevjeravanja na rimokatoličku vjeroispovijest bila su najbrojnija na teritoriju Goričkog arhidakonata. Općenito promatrajući, najveći broj prevjeravanja na području grada Karlovca obavljen je u dubovačkoj župi.

Prije negoli je župnik mogao uopće podnijeti molbu Nadbiskupskom duhovnom stolu za vjerski prijelaz pojedinog molitelja, molitelj je morao dobiti potvrdu o čestitosti od gradskog redarstva. Tako je u Hrvatskom državnom arhivu sačuvan popis izdanih potvrda o čestitosti izdanih između 12. rujna 1941. i 10. listopada 1941. Takvih je u gradu Karlovcu u tome periodu bilo 54.¹⁸ Nakon izdavanja potvrde o čestitosti, gradsko poglavarstvo je izdavalo dozvolu za vjerski prijelaz. Dozvole koje je izdavao gradski načelnik u Karlovcu bile su uniformne: „U rješenu molbe (ime i prezime), po zanimanju _____ iz Karlovca, rođj. _____ kojom moli dozvolu da može prijeći sa grčkoistočne vjere na rimokatoličku zajedno s članovima svoje obitelji _____ obnalazi ovo gradsko poglavarstvo temeljem odluke Župske redarstvene oblasti u Karlovcu od _____ broj _____ kojom se potvrđuje da su molitelji čestiti i ispravni građani, a u smislu okružnice NDH od 30. srpnja 1941. broj 48468–1941 dozvoliti zatraženi prijelaz.“¹⁹ Tek nakon spomenute procedure župnik je mogao Nadbiskupskom duhovnom stolu podnijeti molbu za prijelaz.

Prvi prijelaz na gradskom području bio je onaj Mile Lazića u dubovačkoj župi 25. travnja 1941,²⁰ dakle svega 15 dana nakon uspostave NDH. Istog dana prelaze i Milka Zamečnik, Zvezdana Naslas i Jadran Zamečnik. Milka Zamčenik dva puta se udavala, oba puta u pravoslavnoj crkvi u Srbiji. Zvezdana je bila njezina kći iz prvog braka, a Jadran sin iz drugog braka. Karlovački župnik ističe kako je vjerski život u ovoj obitelji „besprikoran“. „Praktična veza s rimokatoličkom crkvom je podržavana tako, da je obje djece polazilo redovito sv. misu u rimokatoličkoj crkvi i u najviše sati prisustvovalo rimokatoličkom vjeronauku otkad su u Karlovcu.“ Župnik Mirko Veslaj morao je pred Nadbiskupskim duhovnim stolom opravdavati činjenicu što su Juraj Zamečnik, Milkin suprug rimokatoličke vjeroispovijesti, i Milka Zamečnik sklopili brak u pravoslavnoj crkvi u Jagodini budući da nadaleko nije bilo rimokatoličke crkve. Nakon primanja u rimokatoličku crkvu, karlovački župnik je morao spomenute supružnike Zamečnik ponovo vjenčati.²¹ Posebnu molbu karlovački župnik piše za Radmilu Drganec, udovicu pokojnog kapetana Ivana Drganca. Župnik ističe kako je Radmila „od malih nogu gojila veliko

18 HDA, MPB NDH, Odsjek bogoštovlja, kutija 14, 4479-B-1941.

19 HDA, MPB NDH, Odsjek bogoštovlja, kutija 30, 2159-B-1942.

20 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 3917/1941.

21 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4069/1941.

poštovanje prema rimokatoličkoj crkvi“, jer je bila na srednjoškolskim naukama u jednom katoličkom zavodu u Friburgu u Švicarskoj. Budući da joj je suprug, koji je bio rimokatolik, preminuo, živi sa svojim djetetom u Karlovcu kod roditelja svog supruga. Kako je Radmila u čitavoj obitelji jedina pravoslavne vjeroispovijesti, župnik moli za vjerski prijelaz za Radmilu, koji je i odobren.²² Dubovački župnik bio je vrlo agilan prilikom pisanja molbi za pojedince. Molio je za Miloša Dozeta, urara iz Karlovca i njegove sinove Miloša i Miodraga, pravoslavne žitelje Karlovca, te odriješene zbog braka u pravoslavnoj crkvi za njihovu majku Maricu Dozet, koja je bila rimokatoličke vjeroispovijesti. Sinovi su pohađali rimokatoličku crkvu zajedno s majkom, a otac je uvijek kod blagoslova kuća dočekivao rimokatoličkog župnika da mu blagoslovi kuću.²³ Općenito promatrajući muškarce iz Karlovca koji su podnosili molbe za prijelaz, vidljivo je da su u najvećem broju slučajeva bili obrtnici (postolari, urari, brijački obrtnici, trgovci i slično). Kod pojedinaca koji su bili osobito siromašni, na primjer Bogdan Brakus, dubovački je župnik tražio da ih se oslobodi taksa koju su inače morali plaćati prilikom prevjeravanja.²⁴ Takvu je molbu podnio i za obitelj Jovana Mileusnića koji su za život (njih četvero) imali svega 700 dinara mjesečno, što je očito bilo potpuno nedovoljno za bilo kakav pristojan život.²⁵ Također su vrlo česti slučajevi prevjeravanja u gradu Karlovcu bili vezani za vjerski mješovite brakove. Često je jedan od partnera bio rimokatolik koji je sklopio brak u pravoslavnoj crkvi, dok je drugi bio pravoslavne vjeroispovijesti. Iz takvog su braka koji je sklopljen u pravoslavnoj crkvi, djeca najčešće bila pravoslavne vjeroispovijesti. Osim toga, muškarci koji su u tome braku bili rimokatoličke vjeroispovijesti, sklapali su brak u pravoslavnoj crkvi gotovo redovito iz koristoljublja, odnosno radi toga što su radili u državnoj službi, pa su se nadali boljem položaju i lakšem napredovanju u službi.²⁶ Drugi slučajevi sklapanja vjerski mješovitih brakova u pravoslavnoj crkvi bili su ukoliko su živjeli u naseljima gdje nadaleko nije bilo rimokatoličkih crkava. Za takve je molbe iz mješovitih brakova dubovački župnik imao formulu: „Otac i kćerka su temeljito poučeni i iskreno žele pristupiti u rkt. Crkvu. Majka (Katarina) duboko žali svoj nepromišljeni čin i iskreno želi, da se pomiri sa sv. Crkvom.“²⁷ Ponekad dodaje i specifičnosti za neku od obitelji, pa tako za oca obitelji koja traži prijelaz, Dimitrija Dukića, ističe kako

22 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 5197/1941.

23 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 8979/1941.

24 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 8981/1941.

25 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11747/1941.

26 Takav je bio slučaj s Zvonimirom Radolfijem koji je na rimokatoličku vjeroispovijest prešao zbog vojničke službe prilikom vjenčanja s pravoslavnom Stanom Novković. NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11960/1941.

27 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 9009/1941.

je „mali obrtnik, čestit, pošten i solidan čovjek, a djeca dobro odgojena“.²⁸ Dubovački župnik je isprva podnosio molbe pojedinačno, odnosno za svaku obitelj, ali očito mu je to postalo s vremenom nepraktično, budući da mu se dnevno javljalo i po više desetina ljudi za vjerski prijelaz.

U kasnijim razdobljima tako, dubovački župnik više nije pisao pojedinačne molbe, već ih je radio skupno za više desetina ljudi. Tako je uradio 7. prosinca 1941. za 24 obitelji i pojedinca od kojih su neki bili u vrlo nezavidnom položaju. Jedna od njih bila je Milka Vorkapić, kućanica, supruga Vuje Vorkapića, postolara, s djetetom Dragutinom koji je imao svega tri godine. Otac obitelji odveden je „u nepoznato“, kako navodi dubovački župnik. Slično moli i Marija Brdovčak, rimokatolkinja koja je sklopila brak u pravoslavnoj crkvi. Ostala je bez supruga Steve Poštića koji je „odveden u nepoznato“, sama s troje djece koja su bila pravoslavne vjeroispovijesti. Ona „tvrdo obećaje da će dati brak konvalidirati u rkt. crkvi, čim joj se suprug Stevo povrati“. Problem je bio jedino u tome što se najveći dio odvedenih u nepoznato nikada nije vratio svojim kućama. Takvih primjera gdje žene odvedenih muškaraca mole da se njihove obitelji i one prime u Rimokatoličku crkvu bili su brojni baš na području Karlovca. Vjerojatno su žene smatrale da će na taj način pomoći svojim supruzima i da će ih možda tako lakše pustiti iz zatvora ili logora gdje su se nalazili, odnosno da će na taj način zaštititi sebe i svoju djecu da ne stradaju na sličan način. Budući da je na poleđini dokumenta zapisano aff. (afirmativno) znači da su svi nabrojani primljeni u Rimokatoličku crkvu.²⁹ Veću skupinu pravoslavnih Srba dubovački je župnik preporučio Nadbiskupskom duhovnom stolu 21. prosinca 1941. Prema poimeničnom popisu bilo je 120 pravoslavnih te nekoliko Židova i starokatolika. Na popisu se nalazi 61 pravoslavna, 4 židovske i jedna starokatolička obitelj, što govori o relativnom odnosu brojnosti prevjerenih pravoslavnih, odnosno starokatolika i pokrštenih Židova. Dubovački župnik je kao i u prethodnom popisu od 7. prosinca istaknuo kako su supruzi više nabrojanih žena „odvedeni u nepoznato“, a za brojne obitelji, koje su ostale bez hranitelja koji su odvedeni ili čiji su hranitelji ostali bez posla, dubovački župnik moli da prijedu „gratis“ na rimokatoličku vjeroispovijest. Podatak da je od 61 pravoslavne obitelji pobrojane u ovom popisu kod čak njih 18 nemaju hranitelja obitelji jer je on nestao, odnosno ustaše su ga odveli, govori o težini stradanja karlovačkih Srba tokom 1941. godine.³⁰ Nekoliko sličnih popisa nastalo je u karlovačkoj župi Dubovac i 1942. godine. Dubovački župnik je bio jedan od rijetkih župnika u Zagrebačkoj nadbiskupiji koji se usudio na službenim dokumentima napisati kako su supruzi žena koje mole za prijelaz „odvedeni u nepoznato“. Godine 1942. vrlo se vjerojatno već znalo da su ti ljudi mrtvi, a pojam odvođenja u nepoznato sasvim je sigurno

28 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 11748/1941.

29 AZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21506/1941.

30 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21890/1941.

značio odvođenje na Velebit, odnosno u Jadovno, ili u neki od logora od kuda se uhapšeni nisu mogli više javiti.³¹ Činjenica da je na poimeničnom popisu koji je izradio Đuro Zatezalo 105 Srba s područja Karlovca stradalo u Jadovnom govori o težini stradanja.³²

Manji je broj prijelaza na gradskom području obavljen u ostalim karlovačkim župama. Tako u župi u Hrnetiću župnik Hinko Lesić moli za Petra Vranješa, radnika s Banije 84 te njegovu djecu Tomislava i Branka i suprugu Katicu Vranješ koja je sklopila brak u pravoslavnoj crkvi, ali nije prešla na pravoslavlje.³³

Prevjeravanja pravoslavnih izvan grada Karlovca

Izvan Karlovca bilo je također prevjeravanja kao što je to vidljivo iz popisa na početku teksta. Župa Petrovina nalazi se između Jastrebarskog i Karlovca i ondje je bilo svega nekoliko obitelji pravoslavne vjeroispovijesti. Interesantno je da je lokalni župnik nakon prevjeravanja obitelji Mlinarić postavio nekoliko logičnih pitanja Nadbiskupskom duhovnom stolu. Jedno pitanje je bilo kako će se članovi obitelji Đure Mlinarića služiti krsnim listovima pravoslavne crkve kojoj nakon vjerskog prijelaza sredinom lipnja 1941. više ne pripadaju. Drugo pitanje je bilo da li je potrebno prevedene upisivati u maticu krštenih ovdašnje župe. Kao treće, župnik pita da li će Nadbiskupski duhovni stol vratiti njihove stare isprave koje su poslone zbog vjerskog prijelaza, a kao četvrto, pita da li da prevjerene upiše u rubrici vjenčanih kao mladence ili kao udovce, kad nisu ni jedno ni drugo. Nadbiskupski duhovni stol imao je odgovore na sva pitanja. Isprave je vratio Đuri Mlinariću, na poledini krsnih listova prijelaznika župnik je morao napisati da su dotične osobe primljene u katoličku crkvu, krštenje je župnik morao upisati u knjigu prijelaza,³⁴ a u matici vjenčanih je trebao zabilježiti da su slobodnog staleža i u opasci zabilježiti kada je brak sklopljen u pravoslavnoj crkvi.³⁵

Poseban je slučaj u župi Jastrebarsko vezan za malodobne djevojčice Vidu i Maru Škalec, rođene 1934., odnosno 1935. godine u Banskim Moravcima kraj Lasinje koje su se 1943. godine nalazile u dječjem domu u Jastrebarskom.³⁶

31 Vidi recimo popis NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 2085/1942 kada je u jednom mahu prevjerno 110 pravoslavnih Srba. Dana 18. siječnja 1942. prevjereno je 152 pravoslavnih Srba u istoj dubovačkoj župi (NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 1523/1942).

32 Đ. Zatezalo, *Jadovno, kompleks ustaških logora 1941.*, Beograd 2007, 603–608.

33 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 20886/1941.

34 Knjige prijelaza su morale postojati na području svake župe. Međutim, na pitanje u postavljeno u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu odgovor je bio da one nisu sačuvane, odnosno da se popisi prevjerenih mogu načiniti jedino na temelju popisa podnešenih molbi Nadbiskupskom duhovnom stolu između travnja 1941. i svibnja 1945.

35 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 7667/1941.

36 Dječji logor u Jastrebarskom bio je logor u kojem su preodgajana srpska djeca s Kozare te

Roditelji su im bili pokojni, a župnik je smatrao da se djevojčice više osjećaju rimokatolkinjima, budući da „borave s ostalom djecom u Dječjem domu i pohađaju službu Božju i marljivo uče nauk vjere“, pa ih je želio pričestiti i ispovijediti. Uz dopis je priložio dopisnicu na kojoj njihova majka pristaje da djevojčice promijene vjeroispovijest. Očito je njihova majka preminula u međuvremenu nakon pisanja dopisnice, a na dopisnici stoji: „Ja dozvoljavam da se moje ćeri pokrste to mi je milo i ljepo ji pozdravte daji majka pozdravlja i rado biji vidila.“ Okolnosti oko toga kako su djevojčice dospjele u dječji dom nisu jasne. Dopisnica je upućena časnim sestrama u dječjem domu u Jastrebarskom, a očito je upit da se djevojčice prekrste na rimokatoličku vjeroispovijest već prije postojao. U dopisu koji je poslao Nadbiskupski duhovni stol vidljivo je da ni oni nisu bili sasvim sigurni što uraditi s djevojčicama jer nisu znali tko će „jamčiti za njihov daljnji katolički uzgoj i ustrajnost u katoličkoj vjeri“. Ipak, djevojčice su, koliko je suditi prema dopisu, primile katoličku vjeroispovijest.³⁷ Dr. Ante Zdešar, vjeroučitelj u Dječjem domu u Jastrebarskom, tražio je još početkom travnja 1945. prijelaz za pojedinu djecu s Kozare. Tako je molio za Mihajla Bašića starog devet godina kojem je majka stradala očito prilikom Kozarske ofenzive, a otac se nalazio na radu u Njemačkoj. Prema nekim vijestima otac mu je bio ubijen u Njemačkoj pa je vjeroučitelj koji je dječaka procijenio kao bistrog zamolio da ga prevede na rimokatoličku vjeroispovijest. I Vukosavu Čurgus iz okolice Bosanske Dubice, staru 11 godina, na nagovor njezine majke koja je služila u Jastrebarskom, vjeroučitelj je želio prevesti na rimokatoličku vjeroispovijest. I djevojčice, petnaestogodišnju Stoju Đurić iz Pakrana

iz drugih dijelova Hrvatske između 6 i 14 godina. Logor je bio smješten u dvorcu Erdödy u Jastrebarskom. Rad logora je započeo 12. srpnja 1942., a djelovao je do studenog iste godine. Na čelu uprave logora nalazila se časna sestra Barta Pulherija, a nadzor nad logorom imalo je Ministarstvo udružbe. Početkom srpnja 1942. iz Zagreba je u logor Stara Gradiška bilo upućeno 16 sestara Crvenog križa kako bi preuzele nekoliko stotina djece i preko Zagreba ih dovele u novoosnovani dječji logor u Jastrebarskom. Na putovanju do Zagreba od 650 djece umrlo je njih 17, a u Zagrebu je nakon raskuživanja umrlo još njih 30, a najbolesnija djeca, njih 37, smješteni su u bolnice gdje je većina također vrlo brzo umrla. U periodu između srpnja i kolovoza 1942. u pet je navrata dovezeno u logor oko 3000 djece iz logora Stara Gradiška, Jasenovac, Jablanac, Cerovljani i Mlaka. Djecu su u logoru preoblačili u ustaška odjela. Utvrđeno je da je u logoru oko 400 djece bolovalo od dizenterije, da ih je 300 imalo ospice, da ih je 200 oboljelo od tifusa te da ih je oko 200 imalo difteriju i oko 100 zaušnjake. Prema dostupnim podacima u logoru Jastrebarsko je umrlo 468 djece, a u obližnjem logoru u Donjoj Reci umrlo je oko 540 djece. Broj takve djece bio bi i veći da nije bilo Diane Budisavljević, Kamila Breslera i drugih koji su pomagali u akciji udomljavanja djece koju je organizirala Tatjana Marinić. Četvrta kordunaška brigada NOV Hrvatske je u zoru 26. kolovoza 1942. napala Jastrebarsko i nakon kraće borbe oslobodila djecu iz logora, a 350 najsnažnijih dječaka i djevojčica odvela na slobodni teritorij Korduna. Ćiril Petešić, *Dječji dom Jastrebarsko*, Zagreb 1990.; Diana Budisavljević, *Dnevnik Diane Budisavljević*, Zagreb 2003.; Dragoje Lukić, *Rat i deca Kozare*, Beograd 1979.; Rade Milosavljević, *Dečji ustaški logor Jastrebarsko*, Jagodina 2009.

37 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 5891/1943.

kraj Daruvara i dvanaestogodišnjakinju Stanu Roknić, župnik je želio provjeriti. Navodno su one same od njega to tražile i odlazile u obližnju kapelicu gdje su mogle križni put.³⁸

Iz svih ovih pojedinačnih molbi jasno je vidljivo da je u to vrijeme bilo mnogo nacionalno i vjerski mješovitih brakova u kojima su se supružnici, zajedno sa svojom djecom, kao pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti osjećali nesigurno i životno ugroženo, pa su od državnih i crkvenih vlasti tražili da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest. Crkva nije priječila vjerski prijelaz tim ljudima te im je omogućavala da bez ikakvih problema prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest. Kod siromašnih žitelja rimokatolički župnici su isticali njihovo siromaštvo i zalagali se za to da ne plaćaju biljege za prijelaz. Iz posljednjih primjera vidljivo je da su djeca bila provjeravana te da je za to postojao očito nagovor iz župe, odnosno od strane crkvenih vlasti.

Masovni prijelazi na području župa Kamensko, Skakavac i Vukmanić

Zaista masovni vjerski prijelazi pravoslavnog stanovništva na području Goričkog arhidakonata poduzeti su na području dvije župe u istočnom dijelu Goričkog arhidakonata. To su župe Kamensko (koju smo pribrojili u sumarnim podacima karlovačkim gradskim župama), Skakavac i Vukmanić gdje je provjereno 438, odnosno 823 osoba. Radilo se o provjeravanju kompletnih sela. Treba naglasiti da su ti prijelaze pravoslavni Srbi uradili zbog straha za vlastitu imovinu, ali i za vlastiti život smatrajući da će na taj način sačuvati i jedno i drugo. O vjerskom prijelazu u Popović Brdu i okolnim selima izvještavale su i tadašnje novine. Kotarska oblast u Karlovcu dala je dozvolu mještanima Popović Brda u siječnju 1942. da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest. U dopisu koji obuhvaća 393 osobe na kraju piše kako „ova kotarska oblast obnalazi temeljem uredovne potvrde župnog ureda u Kamenskom od 10. siječnja 1942. broj 24, kojom se potvrđuje, da su molitelji čestiti i ispravni građani, a u smislu okružnice Nezavisne Države Hrvatske od 30. srpnja 1941. broj 48.468/41 dozvoliti zatraženi prelaz“.³⁹ Provjeravanje su obavili redovnici iz Kamenskog. Iako smo župu Kamensko pribrojili karlovačkim župama, ovdje ističemo ovaj grupni prijelaz kompletnog sela koje se nalazi nekoliko kilometara od Karlovca. Opis provjeravanja donesen je u listu *Nova Hrvatska* od 13. siječnja 1942. pod naslovom „Vraćanje vjeri svojih djedova“. „Jučer prije podne obavljeno je u Kamenskom kraj Karlovca krštenje prijelaznika grčko-istočne vjere iz Popović-brda. Ovo je krštenje obavio župnik i dekan u Kamenskom Kučmanić, koji je već prije toga izvršio s povratnicima sve potrebne crkvene obrede, pa je jučerašnji čin krštenja obavljen bez ikakvih poteškoća. Činu krštenja preko

38 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 2654/1941.

39 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 1508/1941.

400 povratnika prisustvovao je veliki župan Velike župe Pokuplje dr. Ante Nikšić, ravnatelj županijskog redarstva Ivan Betlehem, pouzdanik stožera Družak, u ime zapovjedništva Ustaške mladeži iz Zagreba Rudolf Pavlek, župski promičbeni izvjestitelj prof. Franjo Mikšić, te drugi. Prije samog čina pokrštenja povratnika održao je prisutnima veoma topao i lijep govor dekan Kučmanić, koji je sve pozvao da svoju zadanu riječ na Božje evanđelje drže da budu odani Bogu, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom Poglavniku. Sam čin krštenja trajao je oko jedan sat i bio nadasve svečan. Poslije dovršenog krštenja veliki župan Velike župe Pokuplje, dr. Ante Nikšić održao je povratnicima govor, u kojem je rekao da ovo nije tek običan prelaz na rimokatoličku vjeru, već su se povratili vjeri svojih djedova, koja je bila prava vjera njihovih pređa. Dr. Nikšić je naglasio, da je danas došlo vrijeme, da se svi opet okupimo u jednoj vjeri, vjeri naših djedova. Današnjim su činom povratka seljaci s Popović-brda dokazali svetim crkvenim obredom, da u njima živi vjera njihovih otaca. Današnjim danom – nastavio je dr. Nikšić – postali ste ravnopravni članovi Nezavisne Države Hrvatske. Budite uvjereni, da vas primamo otvorena srca u naše redove i da ćemo vas poduprijeti na svakom koraku. Uvjeren sam, da ćete pokazati, da ćete biti u budućnosti za Dom i Poglavnika. Spremni! – prihvatili su svi složno. Po dovršenoj Sv. misi odsvirala je seljačka glazba hrvatsku državnu i ustašku himnu, koju su svi saslušali dizanjem desne ruke. Poslije toga zadržao se veliki župan s pratnjom u dužem srdačnom razgovoru s povratnicima, koji su se vratili svojim kućama pod hrvatskom zastavom, s kojom su i došli.⁴⁰

Kompletno selo Banski Moravci, koje je inače spadalo pod lasinjsku župu, tražilo je prijelaz u svibnju 1942. u župi u Skakavcu. Navodno im je odlazak u Lasinju bio mnogo dalji i nesigurniji, što je lako moguće, budući da su sredinom 1942. godine partizani već dolazili u sela uz desnu obalu Kupe preko kojih je vodio put od Banskih Moravaca do Lasinje. Žitelji Banskih Moravaca tražili su još 20. listopada 1941. potvrde o čestitosti u općini Lasinja, a 5. studenog im je te potvrde izdala kotarska oblast u Pisarovini. Dana 27. svibnja 1942. prešlo je 145 osoba,⁴¹ dok ih je svega tjedan i pol kasnije prešlo još 134 (ovaj put neki su bili i iz Sjeničaka i samog naselja Skakavac).⁴² Masovni prijelaz na području župe Vukmanić poduzet je u travnju 1942. Tada su 804 osobe s područja Donje i Gornje Trebinje, Cerovca Tušilovičkog, Vukmanića i Moravaca prevjerene na rimokatoličku vjeroispovijest. U svojem dopisu vukmanički župnik piše kako je prethodni župnik iz Vukmanića, po nacionalnosti Slovenac „pobjegao u Kranjsku“, a kako je on sada „uradio kod mnogih što se je moglo“. „Razdijelio sam 200 katekizama malih, tumačio vjeronauk i na sve načine osvješćivao“ te je „pozvao franjevence iz Karlovca da dođu na konačno podučavanje“. Istaknuo je da je „grčko-istočni živalj, do strahote vjerski

40 *Nova Hrvatska*, br. 11, 13. siječnja 1942.

41 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 6545/1942.

42 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 7016/1942.

neuk i zapušten; da kad mu se vjekovječna istina svjetlo protumači da mu znade i suza u oku zablistati“⁴³. Vukmanički župnik ističe kako „prelaznici stupaju u svetu, našu apostolsku, rimokatoličku crkvu – kao u jedinu ladju spasenja, da u njoj nadju sigurno življenje duševno i tjelesno“⁴⁴. Na kraju moli da se „ovo poslanstvo čim prije privede kraju na dobrobit crkve i države te umirenje ubogih prelaznika, jer ovi uvjerenjem osudjuju krive nazore komunista i četnika, želeći živjeti u kršćanskom miru i uzoritosti“⁴⁵. Nakon ustaških zločina na Petrovoj Gori, 38 obitelji iz sela Cerovac Tušilovički, udaljenog od Karlovca tek nekoliko kilometara, prevjereni su na rimokatoličku vjeroispovijest,⁴⁶ a u istom su mjesecu učinili isto i jedan dio pravoslavnih iz Brezove Glave i Tušilovića.⁴⁷ Rade Ljubišić iz Tušilovića je, nakon što je protjeran u Srbiju, u Komesarijatu za izbeglice i preseljenike izjavio da je jedan dio stanovnika Trebinje i Popović Brda prešao na rimokatoličku vjeroispovijest, ali da iz Tušilovića u jesen 1941. nitko nije prešao. Ta je tvrdnja točna, a za kasnije prijelaze Ljubišić i nije mogao znati.⁴⁶ U lipnju su na rimokatoličku vjeroispovijest prevjereni mještani Ivanković Sela, Bukovice, Klipinog Brda, Mandić Sela, Kartalija, Udbinje i Manjerović Sela u kotaru Vojnić. Pokatoličavanje je bilo skupno, a mještani su samo formalno prevjereni na rimokatoličku vjeroispovijest budući da su se bojali odmazde ustaša nakon uništavanja partizana na Petrovoj Gori.⁴⁷ Činjenica da su prešli na rimokatoličku vjeroispovijest jedan dio njih nije spasila od hapšenja, odvođenja u logore i konačno, stradanja u logorima ili na kućnim pragovima. Opis samog pokatoličavanja dao je župan Velike župe Pokuplje Viktor Gutić. „Na dne 14. lipnja 1942. prije podne proveden je kod rimokatoličke crkve u Vukmaniću skupni prielaz žitelja grčkoistočnjaka na rimokatoličku vjeru, kojom je zgodom prešlo oko 4.000 vjernika sela Udbinje, Mandić Sela, Klipinog Brda, Ivanković Sela i Bukovice općine Vukmanić, Tušilovića i Brezove Glave općine Tušilović i Kartalija Sela općine Vojnić... Mjesto Vukmanić bilo je iskićeno hrvatskim zastavama. U blizini crkve bio je podignut slavoluk, pred kojim je do 300 m s obje strane ceste bio postavljen špalir mladeži u slikovitoj narodnoj nošnji. Potom je govor održao načelnik općine Vukmanić koji je pozdravio župana i rekao sljedeće: 'Vaš dolazak, koji danas činite u ovom kraju i po ovome poslu od velike je važnosti i značenja za ovaj narod i ovaj kraj u ovome času, kada isti kao prielaznici sa grčko istočne vjere na rimokatoličku vrše skupni prielaz i to na svečani način, koji to čine, kako sam se osvedočio sa naročitom voljom i veseljem... Današnji naši svečari – prielaznici – izrazili su također svoju želju, da se stope zajedno sa ostalom braćom Hrvatima, katolicima i vjerski i nacionalno i politički ta-

43 NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4550/1942.

44 HDA, MPB NDH, Odjel bogoštovlja, kutija 44, 5887-B-1942.

45 HDA, MPB NDH, Odjel bogoštovlja, kutija 44, 6061-B-1942.

46 V. Đ. Đurić, *Prekrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Beograd 1991, 183.

47 HDA, MPB NDH, Odjel bogoštovlja, kutija 45, 6495-B-1942.

ko, da smo jedan narod, jedna vjera, jedna država i dao Bog, da se njihove želje na zadovoljstvo sviju nas potpuno ostvare.' Potom je Đuro Vukelić iz Donje Trebinje u ime prijelaznika održao govor u kojem je među ostalim rekao: 'Gospodine veliki župane, mi prielaznici sa pravoslavne na rimokatoličku vjeru učinili smo ovaj prielaz bez ikakvog pritiska ili nagovora težeći za tim, da se hrvatski narod stopi vjerski, nacionalno, politički i gospodarski, jer dok toga nema, nema potpunoga napredka...'. U sličnom je stilu govor održao i Viktor Gutić, a potom je župnik iz Skakavca održao misu.⁴⁸

Masovni prijelazi bili su nešto što je očito bilo uobičajeno za područje Banije i Korduna. Masovna su prevjeravanja bila češća na području Banije (Glina, Dvor, Sunja, Hrvatska Kostajnica, Petrinja) i nešto rjeđa na Kordunu (Vrginmost, Karlovac). Kao i kod pojedinačnih prijelaza stanovnici nabrojanih sela osjećali su se na neki način zaštićeni ukoliko bi prešli na rimokatoličku vjeroispovijest nadajući se da tako neće doživjeti sudbinu stanovništva sela pod Petrovom gorom ističući na taj način svoju lojalnost novoj državi. Ipak, i u selima koja su masovno prešla na rimokatoličku vjeroispovijest bilo je stradanja i odvođenja u logore u NDH. O tome svjedoči popis žrtava fašističkog terora u Drugom svjetskom ratu na području kotara Vojnić na kojem se nalazi 77 Srba iz Bukovice, 13 Srba iz Donje Trebinje, 56 Srba iz Gornje Trebinje, 25 Srba iz Ivanković Sela, 12 Srba iz Kartalija, 22 Srba iz Klipinog Brda, 27 Srba iz Mandić Sela, 22 Srba iz Popović Brda, 53 Srba iz Skakavca, 46 Srba iz Udbinje, 7 Srba iz Vukmanića, 12 Srba iz Brezove Glave, 55 Srba iz Tušilovića i 51 Srbin iz Cerovca Tušilovičkog od kojih je jedan dio stradao nakon prevjeravanja.⁴⁹

Zaključak

Iz svega iznesenog, moguće je zaključiti da je na području Goričkog arhidakonata znatan dio pravoslavnih prevjeren, makar formalno, na rimokatoličku vjeroispovijest. Sasvim je evidentno da popis koji sadržava 3.870 imena i prezimena nije konačan, a o tome nam svjedoči i činjenica da su prevjereni stanovnici jednog dijela župe Vukmanić (Mandić Selo, Klipino Brdo, Manjerovići, Udbinja...), njih oko 4.000, kako stoji u izvještaju koji donose novine nakon njihova skupnog prijelaza, a mi ne posjedujemo njihova imena i prezimena, što bi moglo značiti da, usprkos tome što je Rimokatolička crkva podrobno vodila podatke o prevjerenima, za ovu skupinu ti podaci nisu sačuvani, odnosno možda nikada nisu ni popisani. Sve u svemu, moguće je zaključiti da su se takvi masovni prijelazi koji nisu popisani u dokumentaciji Nadbiskupskog duhovnog stola mogli dogoditi i na području nekih drugih župa u Goričkom arhidakonatu, iako o tome nemamo pisanog

48 HDA, MPB NDH, Odjel bogoštovlja, kutija 46, 7018-B-1942.

49 *Kotar Vojnić u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, Karlovac 1989, 1253–1283.

traga. Dakle, najmanji broj prijelaznika, odnosno podnositelja molbi za prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na području Goričkog arhidakonata iznosio je 7.870 osoba. Dakako, ne možemo biti sigurni tko je sve od potencijalnih prijelaznika prevjeren, a za koga su samo podnesene molbe a u biti nije prevjeren, ali iz dokumentacije je vidljivo da je većina podnesenih molbi prihvaćena od Nadbiskupskog duhovnog stola, što bi značilo da su oni faktički prešli. Treba također naglasiti da ponekad ne znamo koliki je bio točan broj članova obitelji koji su bili prijavljeni za prijelaz pa ne možemo sa sigurnošću ustanoviti točan broj potencijalnih prijelaznika s obzirom i na tu okolnost. Treba također reći i da vjerski prijelazi nisu pomogli Srbima karlovačkog kraja da se spasu od progona i stradanja te da je veliki broj prekrštenih stradao u ustaškim pogromima na kućnim pragovima i u koncentracionim logorima, a da su njihove kuće i imovina uništeni u ustaškim akcijama na Kordunu.